

кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри цивільного процесу  
Національного юридичного університету  
України імені Ярослава Мудрого

## ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ «РОЗУМНОГО СТРОКУ» СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

У статті автор, аналізуючи положення чинного процесуального законодавства щодо «розумного строку» судового розгляду, приходять до висновку, що дане поняття є оціночним, яке тлумачиться виходячи з критеріїв, вироблених Європейським судом з прав людини. Імплементация п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод на національному рівні має відбуватися не шляхом автоматичного дублювання її положень, а шляхом встановлення конкретних строків для проведення процесуальних дій. «Розумний строк» судового розгляду за своєю природою є правовою аксіомою, що становить ідеальну часову модель відправлення правосуддя.

**Ключові слова:** «розумний строк» судового розгляду, рішення Європейського суду з прав людини, строки в цивільному процесі, службові строки, оціночні поняття, правові аксіоми.

В статье автор, анализируя положения действующего процессуального законодательства относительно «разумного срока» судебного разбирательства, приходит к выводу, что данное понятие является «оценочным», подлежащим толкованию в контексте критериев, разработанных Европейским судом по правам человека. Имплементация п. 1 ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод на национальном уровне должна осуществляться не путем автоматического дублирования ее положений, а путем установления конкретных сроков для осуществления процессуальных действий. «Разумный срок» судебного разбирательства по своей природе является аксиомой, представляющей идеальную временную модель осуществления правосудия.

**Ключевые слова:** «разумный срок» судебного разбирательства, решения Европейского суда по правам человека, сроки в гражданском процессе, служебные сроки, оценочные понятия, правовые аксиомы.

In article, the author while analyzing the provisions of the current procedural law concerning «reasonable time» of the trial concludes that this concept is evaluative which explanation is based on criteria made by the European Court of Human Rights. Implementation p. 1. Art.6 of Convention of Protection of Human Rights and fundamental freedoms on national level must develop not by automatic duplicating of its provisions but by setting specific deadlines for proceedings. «Reasonable time» of the trial by its nature is a legal axiom, which forms perfect temporal model of justice.

**Keywords:** «reasonable time» of trial, judgment of European Court of Human Rights, terms in civil proceedings, official terms, evaluation concepts, legal axioms.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (надалі — Конвенція) в пункті 1 статті 6 проголосила, що кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав

та обов'язків має право на розгляд його справи протягом розумного строку. Крім того, Європейська хартія про закон «Про статус суддів» також в п. 1.6 підкреслює, що держава зобов'язана

забезпечити суддів засобами для належного виконання ними своїх задач, і в тому числі для розгляду справ протягом розумних строків. Виходячи з наведеного, не викликає сумніву положення, що забезпечення розумних строків судового розгляду є міжнародним зобов'язанням України. При цьому, його виконання неможливо без втілення відповідної норми міжнародного договору в правову систему, тобто внутрішньодержавний нормативний механізм та правозастосовча практика зобов'язані враховувати її.

Прийнятий 18 березня 2004 року Цивільний процесуальний кодекс України (надалі – ЦПК) у ст. 157 ЦПК закріпив, що суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця, тобто положення п. 1 ст. 6 Конвенції були таким чином імплементовані в правову систему України. При цьому, як свідчать дані судової статистики, з порушенням строків, закріплених в ЦПК розглядається чимала кількість цивільних справ. Так, у першому півріччі 2014 р. вона становила 22,6 тис. справ, або 6,1%. Найбільшу кількість справ позовного провадження із порушенням строків, установлених ЦПК, розглянуто місцевими судами Миколаївської (1,6 тис., або 13,8%), Кіровоградської (1,1 тис., або 12,9%) та Донецької (5,1 тис., або 12,7%) областей, тоді як усього в Україні із порушенням зазначених строків розглянуто 50,3 тис. справ позовного провадження, або 6,4% [1]. Чисельні звернення громадян України до Європейського суду з прав людини з приводу порушення їх права на розгляд справи протягом розумного строку, а також рішення вищезазначеного суду, в яких констатуються порушення Україною

п. 1 ст. 6 Конвенції, змушують замислитися над питаннями, наскільки така імплементація була дієвою, тобто чи достатньо лише закріпити вимогу про необхідність розгляду справи протягом «розумного строку» для його дотримання. Відповісти на окреслене питання, на наш погляд, можна лише після визначення правової природи строку, про який йде мова.

Метою цієї роботи є дослідження правової природи «розумного строку» судового розгляду. Незважаючи на те, що вищезазначена категорія аналізувалася як Європейським судом з прав людини [2, 460–482], так і деякими науковцями різних галузей права [3, 128–129; 4, 211–236; 5, 308–323; 6, 44–105 тощо], однак, увага цьому питанню не приділялася, оскільки аналізувалися лише два основні моменти: який саме період слід брати до уваги та чи був він «розумним» в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції.

Під строками в цивільному процесі слід розуміти проміжки часу, встановлені законом чи судом, для вчинення певних процесуальних дій (ст. 67 ЦПК). Деякі вчені до змісту зазначеного поняття включають також вказівку й на певну календарну дату або на певну подію, яка неминуче має настати [7, 94]. Однак таке положення є спірним, оскільки для календарної дати або дня, коли має відбуватися подія, тривалість не є визначальною. Вони сприяють встановленню моменту виникнення процесуальних прав та обов'язків за допомогою зазначення на конкретну дату, а у разі неможливості – на іншу процесуальну дію (дата судового засідання та ін.) [8, 426–427]. Виходячи з наведеного, на наш погляд, можна стверджувати, що характерною особливістю строків в цивільному процесі є те, що вони завжди є «визначеними», тобто в законі або в ухвалі суду

заздалегідь встановлюється конкретний проміжок часу, обчислення якого не залежить ані від волевиявлення того чи іншого суб'єкта, ані від наявності якихось інших додаткових факторів. При цьому, всі строки в цивільному процесі поділяються на процесуальні та службові. Головна відмінність між ними полягає у суб'єктах, для яких вони призначаються. Так, процесуальні строки встановлюються для вчинення процесуальних дій сторони та іншими особами, які беруть участь у справі, а службові — для суду.

Виходячи з наведеного можна констатувати, що строк, протягом якого суд зобов'язаний розглянути справу, в науці цивільного процесуального права відноситься до службового, оскільки за його допомогою визначається певний проміжок часу, в межах якого суд зобов'язаний виконати покладені на нього обов'язки щодо відправлення правосуддя. Однак виникає питання, чи можна при його регламентації використовувати категорію «розумного строку», як це зроблено в ч. 1 ст. 157 ЦПК.

Слід відмітити, що законодавець, встановивши обов'язок суду розглянути справу протягом розумного строку не закріпив, що слід розуміти під останнім, а встановив лише орієнтовний граничний строк, допускаючи, при цьому, його подовження. У прийнятому в подальшому Кодексі адміністративного судочинства України (надалі — КАС) була зроблена спроба усунути вищезазначену прогалину. Так, в п.п. 11 ч. 1 ст. 3 КАС розумний строк визначається як найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах. При цьому,

незважаючи на зовнішню регламентацію наведеної категорії, вбачається, що її сутність також залишилася невинуватеною. Категорії «найкоротший строк», «своєчасний», «без невинуватених зволікань», за допомогою яких законодавець намагався дати визначення «розумному строку судового розгляду» є суб'єктивними, тобто залежать від розсуду особи, яка здійснює оцінку строку. Які-небудь більш менш конкретні часові параметри, межі, що мають застосовуватися при встановленні «розумності» строку, в КАС, так само як і в ЦПК не були встановлені.

Невизначеність поняття «розумний строк» судового розгляду у подальшому призвела до того, що 25.01.2006 року Верховним Судом України було ухвалено листа № 1-5/45 «Щодо перевищення розумних строків розгляду справ», в якому, орієнтуючись на рішення Європейського суду з прав людини, що містили тлумачення п. 1 ст. 6 Конвенції, були визначені лише дії, які окреслюють початок та закінчення проміжку часу, що в подальшому підлягає оцінці на предмет його розумності з врахуванням критеріїв, вироблених в практиці Європейського суду з прав людини: складність справи, поведінка заявника та поведінка органів державної влади (насамперед суду) [9]. Однак який-небудь більш менш конкретний строк, перевищення якого може спричинити порушення вимоги «розумності», так і залишився невизначеним. Подальші спроби конкретизувати вищезазначену категорію як на законодавчому рівні (наприклад, в Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012р.), так і в судовій практиці (наприклад, при розробці проекту постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних

справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення») не призвели до бажаних результатів, оскільки все одно зміст цього поняття розкривається лише шляхом відсилання до практики Європейського суду з прав людини.

Як слушно зазначається в літературі, останній, проводячи тлумачення в своїх рішеннях ст. 6 міжнародного договору, пояснює, що Конвенція не нав'язує державам-членам Ради Європи які-небудь чітко встановлені часові періоди, протягом яких цивільна справа має бути вирішена по суті [2, 235]. У своїй прецедентній практиці Європейський суд з прав людини підкреслює, що розумність тривалості судового провадження необхідно оцінювати у світлі обставин конкретної справи. Так, наприклад, в справі Претто проти Італії не було встановлено порушення права на розгляд справи протягом розумного строку, незважаючи на те, що справа про відступлення землі розглядалася протягом 3 років 6 місяців та 5 днів [10, 434].

На підставі викладеного, на наш погляд, можна зробити висновок, що поняття «розумного строку» судового розгляду можна розцінювати як оціночне поняття. Під останнім в науці цивільного процесуального права прийнято розуміти загальне, абстрактне, нечітке поняття, яке виражене в джерелах права, що регулюють порядок цивільного судочинства, та необхідне для того, щоб надати правозастосовувачу в рамках конкретної справи відносну свободу дій. Такі поняття орієнтовані на те, щоб судові органи конкретно, з врахуванням особливостей тієї чи іншої ситуації, оцінили фактичну обстановку та конкретизували загальну формулу закону.

Така оцінка здійснюється судом або суддею на основі судового розсуду [11, 33, 37]. При цьому, його зміст формулюється виходячи з сталої практики Європейського суду з прав людини.

В літературі висловлюється точка зору, що причиною застосування при регламентації вимог щодо строку розгляду цивільної справи оціночного поняття «розумний строк» є недоцільність чіткої часової регламентації цього поняття з прив'язкою до днів, тижнів чи місяців, адже на практиці щодо кожної цивільної справи (навіть в межах однієї категорії) для забезпечення правильного вирішення справи необхідно здійснити різні кількості та види процесуальних дій. Тому законодавець обмежився визначенням максимальних строків розгляду справи судом, одночасно висунувши вимогу щодо своєчасності розгляду і вирішення справи. Для повноцінного тлумачення цього оціночного поняття на практиці необхідно встановити орієнтири — критерії розумності строків розгляду справи. При цьому, під розумним строком розгляду справи пропонується розуміти найкоротший у межах закону строк розгляду і вирішення цивільної справи, який визначається необхідною для цієї справи кількістю процесуальних дій, достатніх для повного, всебічного та об'єктивного дослідження наявних у справі доказів, що створить належні умови для ухвалення законного і обгрунтованого судового рішення та вчасного судового захисту порушених, невізнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави [12, 296–297, 300]. Однак з такою пропозицією, навряд чи можна погодитися, оскільки, оціночне поняття «розумний строк» не дає можливості чітко встановити проміжок часу, протягом якого суд зобов'язаний

виконати покладені на нього обов'язки. Внаслідок цього застосування процесуальних механізмів, за допомогою яких особи, які беруть участь у справі, могли б вплинути на поведінку судді у разі затягування розгляду справи, стає неможливим, оскільки невідомо, чи було допущено порушення строку чи ні. Оцінка тривалості такого строку носить суб'єктивний характер та залежить від суб'єкта, який буде її проводити: на думку суддів строк розгляду справи може бути «розумним», а сторін – ні.

Вбачається, що при визначені тривалості проміжку часу, протягом якого суд зобов'язаний вирішити справу, неможна використовувати оціночні поняття, оскільки цивільний процес як форма здійснення правосуддя у цивільних справах вимагає чіткої регламентації не лише послідовності вчинення процесуальних дій, а й часу їх проведення. Закріплення на галузевому рівні вимоги щодо «розумного строку» судового розгляду призвело, по суті, до невизначеності строку, протягом якого суд зобов'язаний розглянути справу, не створило реальних умов для додержання цього строку, оскільки, по-перше, як вже зазначалося, залишається незрозумілим, яким має бути строк розгляду справи, тобто до якого моменту він є розумним, а після якого стає вже нерозумним. По-друге, чинне законодавство України не передбачило жодних наслідків порушення «розумних строків» судового розгляду, а також шляхів поновлення, і, як наслідок, – способів захисту права на розгляд справи протягом такого строку. Наведена обставина, до речі, була підтверджена Європейським судом з прав людини, який в рішенні у справі Карімов проти України вказав, що в законодавстві України відсутній засіб юридичного захисту,

за допомогою якого заявники могли б отримати рішення, яке б підтверджувало їх право на розгляд справи протягом розумного строку відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Існуючі в українській судовій системі адміністративні засоби правового захисту, такі як подання скарги до суду вищої інстанції відносно бездіяльності суду нижчої інстанції, не є достатньо ефективними для пришвидшення провадження у справі, оскільки вказівки судів вищої інстанції є лише необов'язковими рекомендаціями [13].

Пункт 1 ст. 6 Конвенції, який закріплює право на розгляд справи протягом розумного строку, є конвенційною нормою, яка зобов'язує країни, які ратифікували її, організувати свої судові системи таким чином, щоб вони забезпечували своєчасний та безнадмірних зволікань судовий захист. Імплементация вищезазначеної норми на національному рівні має відбуватися не шляхом автоматичного дублювання з подальшим відсиланням до тлумачення, яке міститься в практиці Європейського суду з прав людини, а шляхом встановлення конкретних строків для проведення процесуальних дій щодо розгляду справи й закріплення права особи на розгляд справи протягом строків, встановлених в законодавстві, з подальшою можливістю захисту цього права. До речі, таке регулювання строків розгляду справи існувало в ЦПК 1963 р., що, на наш погляд, слід оцінити позитивно. Так, статті 146, 148 ЦПК 1963 р. чітко передбачали, що підготовка справи до розгляду повинна бути проведена не більше як у семиденний строк, а у виключних випадках по складним справам цей строк може бути продовжений до двадцяти днів з дня прийняття заяви. Після закінчення підготовки



справи до розгляду призначені до слухання справи повинні бути розглянуті в такі строки: трудові справи — в семиденний строк; справи про стягнення аліментів і про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також втратою годувальника, — у десятиденний строк; всі інші — у п'ятнадцятиденний строк. Інша річ, що при визначенні службових строків, законодавець з врахуванням рекомендацій, вироблених Європейським судом з прав людини, а також враховуючи можливості судової системи, повинен визначати «реальні» строки для проведення процесуальних дій. Так, як свого часу зазначав Луспенік Д. Д., вказавши такі дуже скорочені строки розгляду справ (мова йде про строки, закріплені в ч. 1 ст. 157), наш законодавець забув, що в інших країнах як континентальної, так і загальної системи права розумними строками розгляду справ зазвичай вважають 2–3 роки [14, 8].

«Розумний строк» судового розгляду є структурним елементом доступності правосуддя як стандарту, дотримання якого дає можливість стверджувати, що діяльність суду щодо розгляду та вирішення справ та винесення рішень, яка здійснюється органами судової влади, є правосуддям і забезпечує справедливий розгляд справи та поновлення порушених прав [15, 46]. Тому, на наш погляд, його можна вважати правовою аксіомою. Так, як зазначала Н.О.Чечина аксіомами в цивільному процесуальному праві слід вважати такі правові норми, які, виражаючи зміст моралі соціалістичного суспільства, встановлюють правила поведінки осіб, що беруть участь у процесі, і регулюють відносини, що складаються в період і в результаті здійснення правосуддя у цивільних справах. В аксіомах закріплюються

оціночні формули поведінки суб'єктів цивільного процесу з точки зору добра і зла, прийнятого в суспільстві поняття справедливості. Вони начебт висвітлюють місток зв'язку між цивільним процесуальним правом і мораллю. За допомогою аксіом підкреслюється те, що необхідність обов'язкового дотримання правил, що містяться в них, сама собою розуміється, вона очевидна з точки зору здорового глузду, принципів моралі, з точки зору справедливості, добра і зла, тому необхідність виконання не потребує доказуванню [16, 356]. Як зауважував С.С.Алексеев, в аксіомах виявляється націленість права на те, щоб «зміцнити початок справедливості й правди, виключити можливість вияву свавілля та беззаконня, а головне — відображено ту своєрідність, той дух, який властивий правовій матерії» [17, 85–86].

Враховуючи особливості, які виділяються в науці цивільного процесуального права при характеристиці правових аксіом [8, 128], можна наступним чином охарактеризувати правову аксіому «розумного строку» судового розгляду. По-перше, вона є загальним орієнтиром для кожного судді під час розгляду та вирішення цивільної справи, тобто суддя має намагатися розглянути справу у найкоротші строки, не допускаючи поведінки, яка в подальшому може бути оцінена як така, що призвела до затягування розгляду справи. По-друге, необхідність розгляду справи у «розумні строки» є незаперечною, тобто її не можна спростувати, оскільки, як вже зазначалося, кожна держава, яка ратифікувала Конвенцію, взяла на себе зобов'язання забезпечити права, закріплені в ній. По-третє, «розумні строки» судового розгляду існують паралельно з службовими строками, закріпленими на рівні чинного законодавства, тобто

паралельно з процесуальними нормами, в яких вказуються проміжки часу, протягом яких суд зобов'язаний вирішити справ, вони визначають «належні» часові виміри цивільного процесу. По-четверте, «розумні строки» судового розгляду знаходять своє закріплення в п. 1 ст. 6 Конвенції й, тим самим, сприяють забезпеченню справедливості судового розгляду, досягненню доступності правосуддя. По-п'яте, для «розумних строків» судового розгляду притаманний самостійний зміст, відмінний від змісту службових строків,

що вироблений прецедентною практикою Європейського суду з прав людини та становить ідеальну часову модель відправлення справедливого правосуддя.

На підставі викладеного, слід зробити висновок, що «розумний строк» судового розгляду є оціночним поняттям, правовою аксіомою, що виникла на підставі п. 1 ст. 6 Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини щодо його тлумачення, та становить ідеальну часову модель відправлення правосуддя.

## Література

---

1. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за Іпівріччя 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу:www/URL: [http://sc.gov.ua/ua/sudova\\_statistika.html](http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html).
2. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. [Текст] / М. Де Сальвіа. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. — 1072 с.
3. Рабцевич О.И. Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное правовое регулирование [Текст]: монография / О.И. Рабцевич. — М.: Лекс-Книга, 2005. — 318 с.
4. Афанасьев С.Ф. Право на справедливое судебное разбирательство и его реализация в российском гражданском судопроизводстве [Текст]: монография / С.Ф. Афанасьев; под ред. д.ю.н., проф. М.А. Вукот. — М.: Юрлитинформ, 2009. — 296 с.
5. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції [Текст] / С. Шевчук. — Вид. 3-тє. — К.: Реферат, 2010. — 848 с.
6. Никитина А.В. Разумный срок судебного разбирательства и исполнения судебных актов: практика получения справедливой компенсации [Текст]: монография / А.В. Никитина; отв. ред. С.В. Нарутто. — М.: Норма: ИНФРА — М, 2012. — 160 с.
7. Исаева Е.В. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе [Текст]: учеб. -практ. пособие / Е.В. Исаева; Рос. акад. наук. Ин-т государства и права. — М.: Волтерс Клувер, 2005. — 224 с.
8. Курс цивільного процесу [Текст]: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.: за ред. В.В. Комарова. — Х.: Право, 2011. — 1352 с.
9. Лист Верховного Суду України «Щодо перевищення розумних строків розгляду справ» від 25.01.2006 р. № 1–5/45 [Електронний ресурс]. — Режим доступу:www/URL: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v5\\_45700-06](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06)
10. Европейский суд по правам человека. Избранные решения [Текст]. — Т.1. — М.: Норма, 2000. — 856 с.
11. Опалев Р.О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном

- праве [Текст] / Р. О. Опалев — М.: Волтерс Клувер, 2008. — 248 с.
12. Турчин-Кукаріна І. Визначення змісту та обсягу цивільно-процесуального оціночного поняття «розумний строк» [Текст] // Право України. — 2012. — №7. — С. 294–301.
  13. Рішення у справі Карімов проти України [Текст]// Офіц. Вісн. України. — 2008. — №37. — Ст. 1264.
  14. Луспеник Д. Д. Порушення строків розгляду справ узаконено новим ЦПК або проблеми доступності правосуддя та шляхи їх вирішення// Адвокат. — 2005. — №7. — С. 3–8.
  15. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах [Текст]: монографія / Н. Ю. Сакара. — Х.: Право, 2010. — 256 с/
  16. Чечина Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу [Текст] / Н. А. Чечина. — СПб: Изд. дом С. -Петерб. гос. ун-та, 2004. — 656 с.
  17. Алексеев С. С. Право и наша жизнь [Текст] / С. С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1978. — 224 с.